

MENEKÜLTEK, MIGRÁNSOK RÉGEN ÉS MA

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i3.129>

KRÁNITZ PÉTER PÁL*

Menekült vagy migráns?

A (kényszer)migráció első nemzetközi meghatározásai¹

A „menekültkérdés” az európai és hazai politikai diskurzus és közbeszéd talán leginkább konnotatív és ellentmondásos kérdésköreinek egyike. A migráció és a menekültügy a (társadalom)tudományos és politikai élet egy-egy csomóponti diskurzusát adják,² a hazájukat elhagyó, illetve elhagyni kényszerülő személyeket az „illegális bevándorló” és a „menekült” két fogalmi tengelye mellé rendelhető koordináta-rendszeren a legkülönbözőbb meghatározással méltatva. Ám a kényszmigráció definiálása nem csupán játék a szavakkal, emberi sorsok millióit határozhatja meg – beleértve a menedékkérőket és a menedéket nyújtó államok lakosságát is. A „menekült” és „bevándorló” jogi terminusok, így kölcsönös jogokat és kötelezettségeket allokálnak államok és személyek között, csakúgy, mint az állampolgárság intézménye.

Bár egy egészen más kontextusban és mértékben, de korunk „menekültválságához” hasonló folyamatok zajlottak le az I. világháborút követő évtizedben is. A Nagy Háború, a polgárháború

* A szerző történész, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola. E-mail: kranitz_peti@hotmail.com

¹ A tanulmány a Centre for Culture and Cultural Studies szervezésében Szkopjében, a Macedón Köztársaságban, 2016. szeptember 1-3. között rendezett, *Dislocations and Cultural Conflicts: Migrations, Diaspora, Terrorism, Borders* című nemzetközi tudományos konferencián a szerző által megtartott, *Migrants or refugees? Defining forced migration in the 1920s* című előadás alapján íródott.

² Bővebben számot ad: Nemesi Attila László: *A nyelv a nyilvánosságban...*, i. m., 2015.

és a bolsevik üldöztetések pusztításai, az éhínségek és járványok Oroszországban, az örmény népirtás és az ún. török függetlenségi háború az Oszmán Birodalomban és Törökországban körülbelül hárommillió személyt kényszerített lakóhelye elhagyására. Mindeközben 220 000 bolgár, félmillió magyar, körülbelül egymillió görög és több százezer török, lengyel, német, zsidó stb. menekültet üldöztek el otthonukból. Mindez egy olyan korban történt, amelyben még nem létezett nemzetközileg szabályozott és ratifikált menedéknújtási rendszer, sőt, még a határátlépés és útlevélellenőrzés nemzetközi szabályrendszere is csupán kialakulóban volt.

A nemzetközi közösség a Nemzetek Szövetsége kezdeményezésére az 1920-as évek során fogalmi kereteket alkotott a menekült és a bevándorló meghatározására, mindazonáltal 1928-ig bezárólag csupán két etnikai csoportot, az orosz és örmény menekülteket ismerte el menekültként, meghatározásuk pedig inkább korunk *hontalan* státuszjogi megfogalmazásához hasonlítható. Jelen tanulmány a kényszermigrációs jogi terminusok első nemzetközi klasszifikációs modelljeit és az ehhez kapcsolódó jogalkotási folyamatot elemzi.

Egy humanitárius krízis

Az I. világháború alatt és azt követően Európába érkező, illetve Európa országain áthaladó menekültek többsége utazási engedély és útlevél nélkül kívánta a régi és új határokat átlépni, sok esetben hontalanként. Nap mint nap menekültek ezrei lépték át származási országuk határait és kerestek menedéket Európa valamely biztonságos országában. Lengyelország határain 1922 első hónapjaiban, évekkel az orosz menekülthullám megindulása után hozzávetőleg 150 000 orosz menekült vesztegelt,³ s ezen év nyári hónapjaiban naponta csaknem 3000 további menekült érkezett.⁴ Amíg 1919 és 1920 során összesen 8640 orosz menekült keresett

³ Report of the Health Committee. Council /16th Session/P.V.11. Eleventh Meeting (Public) held Saturday. January 14th, 1922, at 9:30.a.m. *Örmény Nemzeti Levéltár* (Հայաստանի ազգային արխիվ, a továbbiakban: ÖNL), 430/1/1237. 12983-12989.

⁴ Governmental Conference on Identity Papers for Russian refugees. 2nd meeting. Monday, July 3rd, at 15.30. MNL OL K84/24, 79. cs. [Eredeti iktatási szám: C.R.R./C.I./P.V.2 (I)]

menedéket Bulgáriában, addig pusztán 1921-ben nem kevesebb, mint 21 460 fő érkezett.⁵

A Menekültügyi Főbiztosság 1926-os felmérése alapján az adott évben 14 314 orosz menekült tartózkodott Finnországban, 19 000 Észtországban, 30 000 Csehszlovákiában és 2465 Ausztriában.⁶ Ugyanebben az évben összesen 28 340-en voltak Bulgáriában.⁷ Marina L. Galasz kutatásai alapján 1924-ben Lettországon 15 000, Litvániában 2500, Besszarábiában 20 000, Csehszlovákiában 30 000, Jugoszláviában 30-35 000 és Törökországban 10 000 orosz menekült tartózkodott.⁸ Mindazonáltal ezek a számok évről-évre, hónapról-hónapra erős eltérést mutattak a menekültek további (nyugati irányú) migrációs folyamatai következtében. Magyarországon 1936 szeptemberéig bezárólag összesen 3935 orosz menekültnek állítottak ki személyazonossági igazolványt, ún. Nansen-útlevelet (a fiatalokú hozzátartozók ezen felül számíthatók),⁹ holott 1928-ban már csupán 459 orosz menekült tartózkodott az országban.¹⁰

Társadalmi és foglalkozásköri összetételüket tekintve él néhány következtetés a szakirodalomban, miszerint az orosz menekültek (többségében) „arisztokraták, gyárosok, magas rangú állami alkalmazottak”¹¹ voltak (fehér emigráció), holott kimutatható, hogy túlnyomó többségük munkás, illetve paraszti származású volt. Finnországban 1926-ban a 10 829 orosz menekült 62%-a volt

⁵ Enquiry into the economic situation in Bulgaria arising out of the influx of refugees of various nationalities, with certain conclusions and recommendations. *Централен държавен архив* (Központi Állami Levéltár, Szófia. A továbbiakban: ЦДА); 24/891/3. 49.

⁶ Conférence Intergouvernementale du 10 mai 1926 pour la question des réfugiés russes et arméniens. Résumé des réponses des Gouvernements au Questionnaire du 24 décembre 1925 No. Rr401/001/1 du Dr. F. Nansen, Haut-Commissaire pour les Réfugiés. ЦДА KMF 176/10/459. 69-96.

⁷ A. Liaptcheff; 1926. február 13. ЦДА KMF 176/10/459. 39.

⁸ ГАЛАС, Марина: *Россия, которая «самой себе была Лигой Наций»: правовой статус, политическая, социально-экономическая, идеологическая адаптация российских эмигрантов, беженцев, ремигрантов*. Москва, 2011. 134.

⁹ Menekültek statisztikája a Nansen-hivatal részére. 609/1936. hivatkozási szám. MNL OL K 107/43/2/c. 53. cs.

¹⁰ Kimutatás – Magyarországon tartózkodó orosz állampolgárokról. A m.kir. Belügyminisztérium VII. osztálya, 1928. május 29. MNL OL K 107/43/2/b/1, 52. cs.

¹¹ Tóth Judit: *Státuszjogok...*, i. m., 2004, 231.

mezőgazdasági vagy ipari munkás és csupán 582 személy, 5,4%-uk volt szabadfoglalkozású (*Professions libres*).¹² Bulgáriában 1925-ben 14 471 orosz menekült közül 9250 személy (64%) volt mezőgazdasági vagy ipari munkás és csupán 2,6%, 371 fő tartozott az ún. értelmiséghez (*intelligentsia*).¹³ 1928-ban a Magyarországon tartózkodó oroszok (beleértve a hadifoglyokat, illetve az egyéb körülmények, például házastársi kapcsolatuk miatt itt tartózkodó oroszokat is) 57%-a volt munkás, és csak 3%-uk, 83 személy volt „értelmiségi.”¹⁴

Az 1920-as évek elején hozzávetőleg 6000 örmény menekült tartózkodott Konstantinápoly tizenhárom menekülttáborában, és ezen felül körülbelül további 30 000 szervezett elszállásolás és étkeztetés nélkül.¹⁵ 1924-ben 7500 örmény menekült vesztegelt Trákiában,¹⁶ míg Görögország egész területére (Richard Clogg kutatásai alapján) körülbelül 88 000 fő érkezett (elsősorban a Görögország és Törökország közötti háború során), mindazonáltal nagy részük továbbvándorolt, és 1924 augusztusára már csupán hozzávetőlegesen 55 000 fő maradt a balkáni országban.¹⁷ Bulgáriában az 1920-as

¹² Conférence Intergouvernementale du 10 mai 1926 pour la question des réfugiés russes et arméniens. Résumé des réponses des Gouvernements au Questionnaire du 24 décembre 1925 No. Rr401/001/1 du Dr. F. Nansen, Haut-Commissaire pour les Réfugiés. IJIA KMF 176/10/459. 69-96.

¹³ Enquiry into the economic situation in Bulgaria arising out of the influx of refugees of various nationalities, with certain conclusions and recommendations. Prepared by Colonel James Procter, International Labour Office. Lásd: IJIA KMF 24/891/3. 30.

¹⁴ Kimutatás – Magyarországon tartózkodó orosz állampolgárokról. A m.kir. Belügyminisztérium VII. osztálya, 1928. május 29. MNL OL K 107/43/2/b/1. 52. cs.

¹⁵ 1923 szeptemberében összesen 6206 fő. Lásd: Childs, Lawford: Report on the Armenian refugee situation in Constantinople. High Commission for refugees, Constantinople Office Pera, Hanal Bachi, Rue Serkis, 11. 25th October 1923. Annex: Number of the Armenian Refugees within the camps for the month of September 1923. ÖNL 430/1/1259. 576. Bővebb információval szolgál: Kránitz Péter Pál: *Survivors, asylum-seeking and repatriation...*, i. m., 2015.

¹⁶ 25% férfi, 35% nő és 40% gyermek; 30% földműves (*cultivateurs*), 25% kereskedő (*artisan*), 25% munkás (*ouvrier*) és 20% kézműves volt. A nők többsége munkaképes, gyakorlott takács, szőnyegszövő és kézműves volt. L. Les réfugiés arméniens de Thrace. ÖNL 430/1/1314. 2362.

¹⁷ Clogg, Richard: *Minorities in Greece: aspects of a plural society...*, i. m., 2002, 95. A görög hatóságok ennél jóval nagyobb mennyiségű menekültről adtak

népszámláláskor még csupán 11 102 örmény élt (menekültek és a történelmi örmény diaszpóra együttesen),¹⁸ 1926-ra azonban az örmény menekültek száma körülbelül 20 000 főre duzzadt.¹⁹ Carlile Aylmer Macartney és Enrico Aci Monfosca egyidejű felmérései alapján Romániában az 1920-as évek végén nagyjából 12 000, míg Csehszlovákiában és Magyarországon 200-250 örmény menekült tartózkodott.²⁰

A különféle járványok, elsősorban a kolera és a tífusz, gyorsan terjedtek a menekültek körében. 1921 novemberében és decemberében 323 menekültet diagnosztizáltak tífusszal Varsóban. A lengyel és litván határokon karanténállomásokat létesítettek a fertőzések növekvő számának visszaszorítása érdekében, mindazonáltal a menekültek csupán 20%-a haladt át rajtuk, a fennmaradó 80%-ot nem tudták megvizsgálni. Hamarosan azonban a „lengyel kormány által felállított egészségügyi kordon részben összeomlott a nagyszámú menekültek nyomása alatt” – amint arról a Nemzetek Szövetsége Egészségügyi Tanácsa tudósított 1922-ben.²¹

a korban számot, 120 000-ben határozva meg az örmény menekültek számát. L. Armenian refugees. Council/29th Session/P.V.2 (1) League of Nations. Communicated to the Council and Members of the League. Minutes. ÖNL 430/1/1314. 2653. 1929-ben Elliot Grinnell Mears szerint 30,000 örmény menekült tartózkodott az országban. Vö.: Grinnell Mears, Elliot: *Greece today...*, i. m., 1929, 302.

¹⁸ Enquiry into the economic situation in Bulgaria arising out of the influx of refugees of various nationalities, with certain conclusions and recommendations. Prepared by Colonel James Procter, International Labour Office. Lásd: IJIA KMF 24/891/3. 30.

¹⁹ Reply of the Bulgarian Government to the enquiry letter of the High Commissariat for Refugees of the League of Nations in connection with the Russian and Armenian refugees residing in the country, signed by later Prime Minister, that time Minister of Foreign Affairs Andrei Liaptcheff. Lásd: IJIA Fond 176/10/459. 39–43.

²⁰ Macartney, Carlile Aylmer: *National States and National Minorities...*, i. m., 1934., Monfosca, Enrico: *Le Minoranze Nazionali contemplate dagli Atti internazionali...*, i. m., 1928., Conférence Intergouvernementale du 10 mai 1926 pour la question des réfugiés russes et arméniens. Résumé des réponses des Gouvernements au Questionnaire du 24 décembre 1925 No. Rr401/001/1 du Dr. F. Nansen, Haut-Commissaire pour les Réfugiés. Lásd : IJIA KMF 176/10/459. 69–96.

²¹ Az eredeti jelentés így szólt: the “sanitary cordon established by the Polish Government had partially broken down under the weight of the numbers of the refugees”. Lásd: Report of the Health Committee. Council/16th Session/P.V.11.

Egyéb, a társadalmi térben értelmezhető nehézségek is érték a menekülteket, mint a munkanélküliség vagy tanulmányi restriktciók. Az átlagnál magasabb munkanélküliségi arány mutatkozott a menekültek körében, így 1925-ben Bulgáriában a 28 340 orosz menekült közül nyáron 4500, télen körülbelül 10 000 maradt munkalehetőség nélkül, és nem több mint 256 menekült tudta folytatni tanulmányait.²² Ugyanakkor a menekülteknek Ausztriában csupán 10%-a, Észtországban 8,4%-a, míg Csehszlovákiában 12-15%-a volt munkanélküli ebben az évben.²³

Az „útlevéltől” a menekültjogig

A nemzetközi menekültjog gondolata a Nemzetközi Vöröskereszt Tanács 10. Nemzetközi Konferenciáján merült fel a résztvevő intézmények és államok képviselői 1921-ben, Genfben. A konferencia elsősorban az orosz polgárháború áldozataival és segélyezésükkel foglalkozott, s jegyzékben kérte a Nemzetek Szövetsége Tanácsától a menekültek ügyének napirendre tételeit és egy, a menekültek ügyével foglalkozó Főbiztos kinevezését. Ennek alapján került első alkalommal 1921 júniusában tárgyalásra a Nemzetek Szövetsége Tanácsán a kérdéskör, amely során felkérték a Nemzetek Szövetsége Titkárságát az Orosz Menekültek Főbiztossága felállítására és egy főbiztos kinevezésére, amely végül 1921. szeptember 1-jén Fridtjof Nansen norvég sarkkutató és diplomata (1861–1930) menekültügyi főbiztosi kinevezésében realizálódott.²⁴ Az orosz polgárháború áldozatainak és menekültjeinek ellátására szervezett első nemzetközi

Eleventh Meeting (Public) held Saturday, January 14th, 1922, at 9:30 a.m. ÖNL 430/1/1237. 12983–12989.

²² Reply to the enquiry of the High Commission for Refugees. Ministère des Affaires Étrangères et des Cultes. No.524. Sophia, 13 février 1926. ИЦА КМФ 176/10/459. 39–43.

²³ Conférence Intergouvernementale du 10 mai 1926 pour la question des réfugiés russes et arméniens. Résumé des réponses des Gouvernements au Questionnaire du 24 décembre 1925 No. Rr401/001/1 du Dr. F. Nansen, Haut-Commissaire pour les Réfugiés. Lásd: ИЦА КМФ 176/10/459. 69–96. Bővebb információkkal szolgál: Kránitz Péter Pál: *Az új otthon...*, i. m., 2013.

²⁴ További információért lásd: Simpson, John Hope: *The Refugee Problem...*, i. m., 1939. Fridtjof Nansen életéről és menekültügyi tevékenységéről lásd: Huntford, Roland: *Nansen – the explorer as hero...*, i. m., 1997., Noel-Baker, Philip: *Nansen's Place in History...*, i. m., 1961.

konferenciát 1921. augusztus 15-16. között Genfben tartották meg – ekkor még a „menekültprobléma” megoldását pusztán a repatriációban, a menekültek származási országukba való visszatelepítésében látták, és pusztán az orosz menekülteket érintette.²⁵

Tehát menekültek százezrei torlódtak fel a kelet-európai államok határain (valamint Nyugat-Európa kikötővárosaiban, a Közel-Keleten stb.), köreikben járványok terjedtek, s hontalanokként jogi státusuk teljesen rendezetlen volt. E messzemenően problematikus helyzet enyhítése érdekében született meg az (ekkor még csupán orosz) menekültek részére szóló nemzetközi személyazonossági igazolványok rendszerének ötlete, amelyet végül az 1922. évi genfi Orosz Menekültek Személyazonossági Igazolványáról Szóló Kormányközi Konferencián tárgyaltak meg az érdekelt kormányok képviselői. 1922. július 5-én írták alá (1928-ig bezárólag összesen 52 állam) az első nemzetközi menekültügyi megegyezést, bevezetve az orosz menekülteknek kiállítandó igazolványok, az ún. Nansen-útlevélek rendszerét, hogy enyhítésre kerüljön „a nehéz helyzet, amelyben most oly sok orosz menekült találja magát, s amely igen-csak ismeretlen volt korábban” – amint azt a konferencia megfogalmazta.²⁶

A megegyezés nem határozta meg az (orosz) menekült fogalmát, jogi státusát nem rendezte. Az igazolványok kiállítása (a konferencia és a megállapodás javaslata alapján) általában be- és átutazási engedély iktatásával is együtt járt, sőt, sok esetben utazási kedvezménnyel (például Magyarországon is), így a menekült könnyebben, az esetleg fennálló útlevélkényszer megkerülve folytathatta (kényszer)migrációs folyamatait, és nem, vagy legalábbis kevésbé volt kitéve a fizikai épségét, szabadságát és emberi méltóságát potenciálisan fenyegető visszatoloncolás veszélyének. Az igazolványokat két példányban, két nyelven – francia és a helyi nyelven – kellett kibocsájtani, megjelölve a menekült személyes adatait, külső ismertető jegeit.

A nemzetközi menekültügy fejlődéstörténetében a következő lépcsőfokot az eddig csupán orosz menekültek részére szóló

²⁵ Barnett, Laura: *Global Governance and the Evolution...*, i. m., 2002.

²⁶ Papers of Identity. Memorandum of the High Commissioner for Russian Refugees. MNL OL K 84/24, 79. cs. Eredeti iktatási szám: C.L.79(b) 1922.

személyazonossági igazolványnak az örmény menekültek részére történő kiterjesztése jelentette, amelyre a tervezetet a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé maga Fridtjof Nansen nyújtotta be 1923. szeptember 28-án, amely a személyazonossági igazolványoknak már egy egészen pontos meghatározást adott. A tervezet alapján az igazolványok nem állhattak ellentétben a kibocsájtó állam jogszabályaival; nem jogosítják fel a menekültet a kibocsájtó államba való, továbbvándorlását követő visszatérésre; mindazonáltal ajánlotta, hogy az igazolványt vízum (Travel Visa) kibocsájtása mellett iktassák be a szerződő államok.²⁷ A megegyezés megkötésére végül 1924. május 31-én került sor harmincnég – majd 1929-ig bezárólag további öt – állam képviselője által, s ezzel a nemzetközi közösség az örmény menekültek csoportjait is felemelte a nemzetközi védelem kezdetleges szintjére.²⁸

1926-ban került sor az orosz és örmény menekültek ügyét érintő következő nemzetközi konferenciára Genfben, amelyen megalkották az orosz és örmény menekültek fogalmi meghatározását. Az 1926. május 12-én aláírt megegyezés ezen túl kinyilvánította a Nemzetek Szövetsége legfőbb menekültügyi célkitűzéseit: „1) Az orosz és örmény menekültek részére kibocsájtandó személyazonossági igazolványok rendszerének szabályozása; 2) Az orosz és örmény menekültek számának és helyzetének konkrét meghatározása; 3) A menekültek utazásának és letelepülésének megkönnyítését szolgáló segélyezési alap létrehozása.”²⁹ Az egyezmény immár ajánlotta az igazolványokat kibocsájtó államoknak a visszatérési vízum menekültek részére történő, valamint a be-, át- és kiutazási vízumok ingyenes iktatását, mindazonáltal egy kölcsönalap felállítását is javasolta, amelyet a menekültek által az igazolványok kiállításának

²⁷ Plan for the issue of a certificate of Identity to Armenian Refugees. Submitted for the Consideration of interested governments by Dr. Nansen, High Commissioner for Russian Refugees in Execution of the Resolution of the Council of the League, Adopted on September 28th, 1923. MNL OL K78/XIII-7, 43. cs. [Eredeti iktatási szám: C.L.173.1924.CXIII. ANNEX I. (C.L.72 (a).1924)]

²⁸ Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean, and Turkish Refugees. Report to the Tenth Assembly. MNL OL K 78, 43/XIII-8. [Eredeti iktatási szám: A.23.1929.VII.]

²⁹ Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean, and Turkish Refugees. Report to the Tenth Assembly. MNL OL K 78/XIII-8, 43. cs. [Eredeti iktatási szám: A.23.1929.VII.]

fejében igényelt, igazolványonkénti öt svájci frank értékű hozzájárulásból kívántak létrehozni.³⁰

Mindezek azonban csupán ajánlások voltak, kötelező erővel nem bírtak. Az egyetlen nemzetközi „menekültjog” az ötvenkét állam által elismert személyazonossági igazolvány birtoklása volt, amely pusztán az orosz és örmény menekülteket illette meg. Az első valós, nemzetközileg elismert menekült-státuszjogokat előirányzó kormányközi egyezmény (*Orosz és Örmény Menekültek Jogi Státusára vonatkozó Megegyezés*) aláírására 1928. június 30-án került sor. Az egyezmény értelmében a szerződő felek „megegyeznek abban, hogy az orosz és örmény menekültek jogi státusának körültekintőbb definiálása szükséges,” így támogatják, hogy a Menekültügyi Főbiztosság képviselői által a lehető legtöbb államban a menekülteket érintő legfőbb státuszjogok biztosítását előmozdítsa. A főbiztosság képviselőinek közbenjárását azzal indokolták, hogy „az ilyen szolgáltatások nem tartoznak a nemzeti hatóságok kizárólagos kompetenciái közé.” A menekültek jogi státusának rendezési folyamatában elsődleges fontosságuként a menekültek polgári jogainak, családi állapotának (származási országukban iktatott iratok alapján) és aláírásának (valamint származási országukból származó okirataik másolatainak és azok helyi nyelvű fordításainak) igazolása, valamint a „származási országuk korábbi törvényeivel való konformitás, érvényesség és szabályosság” és egyetemi, illetve akadémiai végzettségük tanúsítása szerepelt. Az egyezmény ezen felül ajánlotta a szerződő felek részére, hogy biztosítsák a menekültek számára a közoktatásban való részvétel jogát és az állandó tartózkodási engedélyt.³¹ Az első menekült-státuszjogok tehát az alap-

³⁰ Az öt aranyfranknyi támogatást „a magyarországi orosz menekültek helyzetére való tekintettel” Baranyai Zoltán, magyar királyi konzul a konferencián felszólalásai során több ízben is megvalósíthatatlannak minősítette. A magyar diplomácia ezen álláspontját számos esetben, a későbbi évek során is kifejezésre juttatta, így 1928 márciusában is: „a Magyarországon tartózkodó orosz és örmény menekültek mindannyira vagyontalanok s nagyrészüik maga is segélyre szoruló, úgy hogy tőlük egy létesítendő alap céljára 5-5 franknak a bekívánása teljesen lehetetlen.” Lásd: Magyar királyi belügyminisztériumi rendelet. 118.672/1926. sz. MNL OL K 107/43/2/c. 53. cs., és 20.5201-s. 1928. március 31. MNL OL K 107/43/2/c. 53. cs.

³¹ League of Nations, Arrangement Relating to the Legal Status of Russian and Armenian Refugees, 30 June 1928, League of Nations Treaty Series, Vol. LXXXIX, No. 2005, available at:

vető polgári jogok (családi állapot, közoktatás) és a praktikusság (egyetemi végzettség tanúsítása) alapján és szellemében, igen kedvező feltételekkel szolgálták a menekültek integrálódását. Ám az egyezményt csupán egy maroknyi, 1930-ig bezárólag tizenegy állam írta alá, és szintén csupán lehetőségeket, irányelveket vázolt fel, amelyek államonként különböző mértékben valósultak meg.

A menekült és bevándorló meghatározása

Az I. világháborút követő évtized során kerültek realizálásra az első nemzetközi menekültügyi egyezmények mellett a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és Eric Drummond (1876-1951), a Nemzetek Szövetségének első főtitkára szervezésében megvalósuló Nemzetközi Kivándorlás- és Bevándorlásügyi Értekezletek, melyek első, nyitó tanácskozására 1924-ben Rómában került sor, majd 1928-ban Havannában folytatódtak.³² Utóbbin meghatározásra került a kivándorló fogalma:

„Kivándorlónak tekintetik azt, aki hazáját avégből hagyja el, hogy munkát keressen, vagy az, aki őt kíséri, vagy aki hozzá kiutazik, mint feleség, felmenő és lemenő rokon, fivér, nővér, nagybátya és nagynéne, unokaöcs, illetve unokahúg, ezek házastársai, akik

<http://www.refworld.org/docid/3dd8cde56.html> [letöltve: 2016. szeptember 14.]
Bővebb információval szolgál: Hathaway, James C.: *The rights of refugees under international law*..., i. m., 2005.

³² A havannai értekezlettel azonos évben, 1928-ban, szintén Havannában került sor az ún. Pán-amerikai Konferenciára (Amerikai Államok Hatodik Nemzetközi Konferenciája), amely szintén foglalkozott a bevándorlással és a menedéjjoggal is. A konferencián elfogadott bevándorlásügyi határozat azonban nem sok újdonsággal szolgált a ki- és bevándorlók jogait tekintve, legfőbb üzenetét talán első cikkében lehetne megragadni: „Az államoknak jogukban áll jogalkotás útján meghatározni a feltételeket, amelyek alapján külföldiek beléphetnek területükre és ott tartózkodhatnak.” A konferencián elfogadott menedéjjogi egyezmény szintén elsősorban az államoknak a menekültekkel szembeni jogait és a menekültek kötelezettségeit határozta meg, és nem határozta meg a menekült fogalmát, csupán bizonyos eseteket, amikor menedékjog nem biztosítható menedékkérőknek. Vö.: *Convention on the Status of Aliens*..., i. m., 1928. és *Convention on Asylum*..., i. m., 1928.

ugyanazon célból mennek ki, avagy akik a munkakeresés helyére, ahová már korábban kivándoroltak volt, visszatérnek.”³³

Továbbá megkülönböztetésre került a bevándorló („az az idegen, aki valamely országba munkakeresés végett érkezik és kifejezett, vagy vélelmezett szándéka, hogy ott állandóan megtelepedjék”) és az egyszerű munkás („minden idegen, aki azért megy valamely országba, hogy ott időlegesen dolgozzék”) fogalma is.³⁴ E meghatározások pontosak és univerzálisak voltak, amelyek alapján bármely, az adott állam határát letelepedés és/vagy munkakeresés céljából átlépni kívánó személyt pontosan klasszifikálni lehetett, mindazonáltal a bevándorlók jogait és státusát az államok abszolút belügyeként tartották fenn.

Ezzel ellentétben a menekültek meghatározása az 1920-as évek során sem pontosak, sem pedig univerzálisak nem voltak, de mint azt láthattuk, az egyezmények bizonyos „menekültjogok” biztosítását javasolták a menedéket nyújtó államok részére. Az 1926. évi egyezmény a következőképpen határozta meg a menekülteket, illetve azok két csoportját, amelyet így implicit „elismert” menekültként, nemzetközi védelem alá helyezett:

„Orosz: Bármely orosz származású személy, aki nem élvezi, vagy többé már nem élvezheti a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormányának védelmét, s nem szerzett más állampolgárságot.

Örmény: Bármely örmény származású személy, aki az Oszmán Birodalom egykori alattvalója, s nem élvezi, vagy többé már nem élvezheti a Török Köztársaság Kormányának védelmét, s nem szerzett más állampolgárságot.”³⁵

³³ A Kivándorlási Tanács Iratai. MNL OL K 28 173. *doboz, 1927-A-10947*

³⁴ Ezen új fogalmi meghatározások hatására a Magyarországon ekkor hatályos 1909:II. törvénycikk („1. § Kivándorlónak tekintendő az, aki tartós kereset céljából külföldre távozik”) módosítására tett javaslatot a Kivándorlási Tanács, miszerint kivándorlónak „csak azt lehet tekinteni, aki kedvezőbb életkörülmények reményében, jobb megélhetésének biztosítása végett állandó megtelepedés szándékával meg külföldre.” L. A Kivándorlási Tanács Iratai. MNL OL K 28 173. *doboz, 1927-A-10947*

³⁵ League of Nations, Arrangement Relating to the Issue of Identify Certificates to Russian and Armenian Refugees, 12 May 1926, League of Nations, Treaty Series Vol. LXXXIX, No. 2004, lásd:

<http://www.refworld.org/docid/3dd8b5802.html> [letöltve: 2016. október 5.]

A fenti meghatározás a mai legáldefiníciók értelmében nem menekülteket, hanem pusztán egy-egy etnikai csoporthoz tartozó kvázi-hontalan személyeket körvonalaz, igen pontatlanul. Bár nem kérhetjük számon az 1920-as évek diplomatain és a Nemzetek Szövetsége technikai intézményeinek (Menekültügyi Főbiztosság, Munkaügyi Szervezet stb.) képviselőin korunk nemzetközi humanitárius norma- és jogrendszerének univerzalitását és alapvető megfontolásait (amelyek a nemzetközi menekültjog tekintetében éppen ezekre az egyezményekre épültek, továbbgondolva azokat), mégis, érdemes ezeket a definíciókat a jogtörténet kronológiai fonalán előre- és visszautalóan összehasonlítani, hiszen így az 1920-as évek menekültügyi egyezményei a nemzetközi jogalkotás folyamatának a kontextusában érthetőbbé és árnyaltabbá válhatnak.

Herczegh Géza a humanitárius megfontolású karhatalmi rendelkezések történetét II. Kürosz perzsa királyig vezette vissza,³⁶ de a nemzetközi humanitárius egyezmények csíráját a 19. században kell keresnünk. A szakirodalom hagyományosan a nemzetközi emberi és humanitárius jog közvetlen előzményeként a 19. századi rabszolgakereskedelmet korlátozó és tiltó megállapodásokat, az Oszmán Birodalom kisebbségeinek védelmét szabályozó nemzetközi szerződéseket, valamint a genfi és hágai konferenciákat és egyezményeket tartja számon.³⁷ Az 1864. és 1906. évi genfi, illetve az 1899. és 1907. évi hágai konferenciák elsősorban a háború témakörét járták körül, a fegyveres konfliktusok során és kapcsán elfogadható norma- és szabályrendszert terelték jogi mederbe a szerződő felek. Ezekben került először megfogalmazásra és jogosításra nemzetközi szerződés képében az „emberséges bánásmód” elve, elsősorban a hadifoglyok és a hadiövezetben élő polgári lakosság, de a sorkatonák tekintetében is.³⁸ Közvetlen előzményeül szolgálnak a nemzetközi menekültjognak, hiszen a menekültek kérdése is először a (polgár)háború sújtotta (orosz) polgári lakosság és a hadifoglyok ügye kapcsán került a Nemzetközi Vöröskereszt és a Nemzetek Szövetsége által először megfogalmazásra. Mindazonáltal a menekültek ellátásának és jogainak, államok képviselői között,

³⁶ Herczegh Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái...*, i. m., 1981, 16.

³⁷ Buergenthal, Thomas: *Nemzetközi emberi jogok...*, i. m., 2001, 17.

³⁸ Bővebb információval szolgál: Lamm Vanda: *Egy konferencia, amely békét akart...*, i. m., 1999.

nemzetközi konferencián való megvitatására és nemzetközi egyezmények képeében történő meghatározásaira – bár mindennek volt jogi előzménye, így a háborús menekültekkel szembeni bánásmódra való 19. századi utalások – korábban nem volt példa.

A nemzetközi menekültjog fejlődéstörténetének egyik csúcspontját a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi Egyezményben és az azt módosító 1967. évi New York-i Jegyzőkönyvben kell keresnünk. Ezeket összesen 144 állam írta alá és (egyes esetekben csupán részben, az egyezmény bizonyos cikkeitől eltekintve) emelte törvényerőre saját jogrendszerében. Az egyezmény a következőkben határozta meg a menekült fogalmát:

„...a *menekült* fogalma alkalmazandó minden olyan személyre, aki [...] faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkezve és korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem akar oda visszatérni.”³⁹

Bár az 1951. évi egyezmény csupán az „1951. január 1. előtt történt események következtében” menekülsorsra jutott személyeket ismerte el menekültként, térben, származása és etnikai hovatartozása tekintetében nem tett különbséget menekült és menekült között. Az időbeli korlátozást végül az 1967. évi jegyzőkönyv törölte el, így a menekült fogalmi és nemzetközi jogi meghatározása – a továbbra is jelentkező hiányosságok mellett is – univerzális, kollektív definíciót nyert.⁴⁰

³⁹ A menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi genfi Egyezményt és az ahhoz tartozó 1967. évi New York-i Jegyzőkönyvet kihirdető 1989. évi 15. törvényerejű rendelet. *Magyar Közlöny* 1989. 60. sz. 1034–1045.

⁴⁰ Az egyezmény továbbra sem rendelkezik az instabil politikai helyzetből – politikai vagy katonai konfliktus, a közrend megzavarása az ország területének részén vagy egészen stb. – fakadó destabilizációs körülmények hatására, vagy éppen szexuális identitása miatti, illetve szexuális erőszakkal történő üldöztetés okán származási országát elhagyni kényszerülő menekültekről. Az előbbi kategóriába tartozó menekültek védelmét az Afrikai Egységsszervezet 1969. évi *Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa* című

A jelenleg is hatályos 1951. évi genfi egyezmény tükrében az 1920-as évek menekültügyi egyezményei kapcsán számtalan hiányosságot vélhetünk felfedezni, a különböző korok egyezményeiben foglalt irányelvek (ajánlott jogok és követelmények) és a bennük foglalt jogi definíciók különbözőségeiből fakadóan merőben különböző menekültellátás következett. Az 1920-as évek menekültügyi egyezményei visszamenőleg és előre korlátozták a különleges bánásmódban részesítendő (személyazonossági igazolvánnyal, vízummal és esetlegesen az 1928. évi megegyezés alapján javasolt jogokkal ellátandó) menekültek kiválasztását az orosz és örmény menekültekre.

Menekültlétük egyetlen megkülönböztető karakterisztikája e megegyezések alapján abból fakadt, hogy „nem élvezi, vagy többé már nem élvezheti” a származási országuk területén államcsíny következtében hatalomra kerülő politikai formációk által kialakított kormányzatok védelmét; a menekülés okát, az üldöztetést és az attól való félelmet nem tekintették mérvadónak a menekültek meghatározása során. Az orosz és örmény menekültek meghatározása az ENSZ égisze alatt az 1950-es években lezajlott, máig mérvadó nemzetközi emberi- és humanitárius jogi kodifikálási folyamat tekintetében inkább a *hontalan személy*, mintsem a menekült meghatározásával mutat hasonlóságokat. A hontalan személyek jogállásáról szóló 1954. évi Egyezmény ugyanis a hontalan személyt úgy határozza meg, mint „akit egy állam sem tart saját joga alapján állampolgárának.”⁴¹ Az 1920-as évek menekültmeghatározását összevetve az 1951. és 1954. évi ENSZ egyezményekkel

szerződése biztosítja a szerződést aláíró afrikai államokban. Utóbbit érintő irányelvet, egyebek mellett a Végrehajtó Bizottság 73 (XLIV) (1993) számú határozata jelenthet. Vö.: Hurwitz, Agnes: *The collective responsibility...*, i. m., 2009., *Menekültek, hazatérők és belső menekültek elleni szexuális és nemi alapú erőszak...*, i. m., 2003. 131., *OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa*, United Nations, Treaty Series, No. 14691. <http://www.unhcr.org/45dc1a682.html> [Letöltve: 2016.02.17.]; Whittaker, David J.: *Asylum Seekers and Refugees in the Contemporary World...*, i. m., 2006.

⁴¹ 2002. évi II. törvény az Egyesült Nemzetek Szervezete keretében New Yorkban, 1954. szeptember 28-án létrejött, a Hontalan Személyek Jogállásáról szóló Egyezmény kihirdetéséről. Lásd: <http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/pdf/informacioforrasok/jogi-dokumentumok/nemzetkozi-menekultjog/a-hontalanok-helyzetere-vonatkozó-1954-évi-ensz-egyezmény.html> [letöltve: 2016. október 5.]

megállapítható, hogy mai terminusaink alapján a Nemzetek Szövetsége valójában orosz és örmény hontalanokat határozott meg menekültekként, mindannak ellenére, hogy nem minden orosz és örmény menekült volt hontalan, és nem minden orosz és örmény hontalan volt menekült. (Megjegyzendő, hogy bár a hontalanság és a menekültlét az esetek többségében máig egybeesik, korunk nemzetközi és nemzeti humanitárius- és státuszjog-rendszereinek többsége nem adott még megfelelő választ e két, különböző problémával küszködő csoport eltérő jogi státusának és ellátásának pontosabb körvonalazhatóságának kérdésére.)⁴²

Amíg az 1951. évi egyezmény „minden” üldözött személyt nemzetközi védelem alá helyez, addig ezen megegyezések pusztán orosz és örmény menekültekről tettek említést. Az egyezményekben körvonalazott kezdetleges „menekültstátus” más menekültcsoportok részére történő kiterjesztésére irányuló első kísérletre 1927-ben, a Nemzetek Szövetsége Tanácsának 46. ülésén került sor, de visszautasították a javaslatot, amely alapján a szír, „káldeus-asszír”, rutén, montenegrói, zsidó, török és közép-európai menekültekre is kiterjesztették volna a jogokat, melyeket az orosz és örmény menekültek korábban elnyertek.⁴³ Döntését így indokolta a Tanács: „a pusztá tény, miszerint személyek bizonyos csoportja bármely nemzeti kormány támogatása nélkül való, még nem teszi a csoport tagjait menekültekké, hiszen ezen az alapon minden állampolgárság-

⁴² Fullerton, Maryellen: *The Intersection of Statelessness and Refugee Protection...*, i. m., 2014.

⁴³ Közép-Európa menekültjeit említve, azt pontosítva a Tanács üléséről szóló jegyzőkönyv a következőkben határozza meg a menekültek e csoportját: „elsősorban korábbi magyar állampolgárok, akiknek száma: 10.000 fő Ausztriában, Franciaországban és Romániában.” Ebből a megfogalmazásból is világosan látszik, hogy a tervezet nem az elcsatolt területekről hazánkba érkező menekülteket kívánta támogatni, a „magyar menekültek” e kategóriája az 1919 őszén bekövetkezett belpolitikai fordulat után és okán hazánkat elhagyó személyekre vonatkozott. L. Extension to other categories of refugees of the measures taken to assist Russian and Armenian refugees. Extract from the minutes of the sixth meeting of the forty-sixth session of the council. Held on September 15, 1927. MNL OL K 78/XII-1, 42. cs. [Eredeti iktatási szám: C.L.159.1927.VIII.]

gal nem rendelkező, illetve vitatható állampolgársággal bíró személyt el kellene ismernünk [menekültként].”⁴⁴

Láthatjuk, hogy a Nemzetek Szövetsége Tanácsa szemében 1927-ben az orosz és örmény menekültek pusztán állampolgársággal nem, vagy csupán vitatható állampolgársággal rendelkező (hontalan) személyek voltak, akiknek jogi státusát nagy számuk és „nehéz helyzetük” okán, adminisztratív megfontolásokból bizonyos mértékig rendezni kívánták. Vagyis a Nemzetek Szövetsége különböző intézményeiben az évtized során egyre nagyobb teret nyerő humanitárius megfontolásokra a Tanács 1927-ben, egy ilyen léptékű döntésnél nem volt tekintettel.

A Fridjof Nansen vezette Menekültügyi Főbiztosság és egyéb szereplők hathatós lobbitevékenységének köszönhetően azonban „az orosz és örmény menekültek részére tett intézkedéseket” (az 1922., 1924. és 1926. évi egyezmények) egy 1928. évi megegyezés értelmében kiterjesztették a török, asszír, „káldeus-asszír” és „asszimilált” (szír és kurd) menekültekre. Az egyezmény a következőkben határozta meg e menekülteket:

„Asszír, Káldeus-Asszír és asszimilált menekült.

Bármely asszír vagy káldeus-asszír származású, valamint szír vagy kurd származású asszimilált személy, aki nem élvezi, vagy többé már nem élvezheti a védelmét azon államnak, amelyhez korábban tartozott, s nem szerzett más állampolgárságot.

Török menekült.

Bármely török származású személy, aki korábban az Oszmán Birodalom alattvalója volt, s aki az 1923. július 24-i Lausanne-i Jegyzőkönyv értelmében nem áll, vagy többé már nem állhat a Török Köztársaság védelmében, s nem szerzett más állampolgárságot.”⁴⁵

⁴⁴ Az ülés teljes jegyzőkönyvét lásd: Extension to other categories of refugees of the measures taken to assist Russian and Armenian refugees. Extract from the minutes of the sixth meeting of the forty-sixth session of the council. Held on September 15, 1927. MNL OL K 78/XII-1, 42. cs. [Eredeti iktatási szám: C.L.159.1927.VIII.] Hasonló eset történt 1935-ben, amikor a norvég kormány tervezetét a Menekültekről és Hontalanokról szóló Általános Egyezményről a Közgyűlés elutasította. Lásd: Rózsa Mihály: *A Népszövetség menekültügyi tevékenysége...*, i. m., 1987, 139.

⁴⁵ League of Nations, Arrangement Concerning the Extension to Other Categories of Certain Measures Taken in Favour of Russian and Armenian

E definíciók, bár az orosz és örmény menekültek meghatározása alapján születtek, bizonyos pontokban eltérőek. Az asszír és káldeus-asszír menekültek mellett asszimilált, szír és kurd menekültek részére is kiterjesztette a korábbi intézkedéseket, viszont ezen asszimilált menekültek azonosíthatóságáról igen homályosan rendelkezett. Bizonyos mértékben az univerzalitás (eszményének perifériája) irányába tett apró lépésként is felfogható a meghatározás azon pontja, amely immár nem korlátozta a menekült származási országát, hiszen bármely államformáció területéről származó asszír, káldeus-asszír, szír és kurd menekült igényt tarthatott személyazonossági igazolványra. Megjegyzendő, hogy minden valószínűség szerint elhanyagolható azon „asszír” menekültek száma, akik korábban nem az Oszmán Birodalom alattvalói voltak. Ezt az „előre” tett lépést egy „visszalépés” követte a török menekültek meghatározása során, hiszen leszűkítette a menekültek körét pusztán az Oszmán Birodalom korábbi alattvalóira, és azon belül is a Lausanne-i békeszerződés (30. és egyéb cikkei) értelmében a Török Köztársaságon kívüli országokban új állampolgárságot nyert személyekre.

Habár az 1928. évi genfi egyezmény (*Orosz és Örmény Menekültek Jogi Státusára vonatkozó Megegyezés*) kibővítette a menekültként elismert csoportok körét, még mindig pusztán bizonyos származású etnikai csoportok hontalan, illetve kétes állampolgárságú tagjait érintette, megtartva e korai nemzetközi menekültjog *exkluzív* jellegét. Amint a másik 1928. évi egyezményt, ezt is pusztán néhány állam írta alá és ültette jogrendszerébe.

Refugees, 30 June 1928, League of Nations, Treaty Series, 1929; 89 LoNTS 63, available at: <http://www.refworld.org/docid/42cb8d0a4.html> [letöltve: 2016. szeptember 14.]. Bővebb információval szolgál: de Andrade, José H. Fischel: *On the Development of the Concept of 'Persecution' in International Refugee Law...*, i. m., 2008.

Konklúziók

E fogalmi meghatározásokon túl számos kivetnivalót fogalmazhatunk meg az 1920-as évek menekült meghatározásai és a nemzetközi menekültpolitika (például kitelepítési gyakorlata) kapcsán,⁴⁶ mindazonáltal, amint az a fenti elemzésből is világosan látszik, korábbi jogforrás híján az 1920-as évek során a nemzetközi közösség és a Nemzetek Szövetsége intézményei történelmi lépést tettek a humanitárius jog- és intézményrendszer kialakításában azzal, hogy (bizonyos mértékben) nemzetközi védelem alá helyezték menekültek bizonyos csoportjait. Európa történelme megannyi alkalommal nyújtott példát hasonló léptékű, határokon átívelő társadalmi kataklizmákra, a nemzetközi összefogás népszövetségi példájára azonban jóval ritkábban.

A menekülteket pusztán hontalanokként (illetve kétes állampolgárságú személyekként) határozták meg, kezdetben pusztán az orosz és örmény, majd török, asszír, „káldeus-asszír”, szír és kurd menekültek csoportjait illetve a jogi terminussal. Az univerzalitás, vagyis a származási országra és etnikumra tekintet nélküli menekültmeghatározás elképzelhetetlen volt a Nemzetek Szövetsége Tanácsa számára – amint azt az 1927. évi példa is jól tükrözi.

Miért éppen az orosz és örmény menekültek kerültek elismerésre és támogatásra? A választ a Nemzetek Szövetsége alapvetően gyarmati, és a győztes államok hatalmi politikájában kell keresnünk. Oroszország jövője, a bolsevik puccs, a nyugati beavatkozás és a polgárháború az I. világháborút követően kialakult erőviszonyok következtében a nemzetközi kapcsolatok diskurzusait alakító győztes hatalmak egyik legfontosabb kérdéskörét, az „orosz kérdést” alkotta, amelynek megoldását a Nemzetek Szövetsége talán legfontosabb feladatának tekintette. Szovjet-Oroszország relatív stabilizációjával, a status quo de facto elismerésével párhuzamosan a nagyhatalmi, gyarmati diskurzus organikus változása egyre inkább humanitárius megfontolásokra terelődött, így az orosz kérdés, bár nem került le a Nemzetek Szövetsége napirendjéről, átalakult, és a háború, járványok és éhínség sújtotta civil lakosság és a menekültek támo-

⁴⁶ További információval szolgál: Kránitz Péter Pál: *Orosz és örmény menekültek és a menekültügy...*, i. m., 2015., Kránitz Péter Pál: *Repatriáció vagy deportálás...*, i. m., 2016.

gatására koncentrálódott. Ehhez hasonlóan az örmény kérdés, amely a 19. századi orosz-török háborúk óta az európai nagyhatalmak keleti politikájának egyik kulcskérdését adta, az I. világháborút követően a győztesek gyarmati politikájának egyik nagy konfliktusforrásává vált. Bár a Sévres-i Békeszerződés létrehozta az Örmény Köztársaságot, mandátumjogot felette egyetlen nagyhatalom sem kívánt gyakorolni, s a kemalista háború keleti frontján beavatkozni. A törökök győzelmét és örményországi területi követeléseit Lausanne-ban a nagyhatalmak elismerték, s az örmény kérdést átformálták: amely korábban kisebbségi jogokat, autonómiát és államiságot hirdetett, most az örmény menekültek százezreinek védelmére koncentrálódott. Bár 1920-ban a Nemzetek Szövetsége Főtitkára az „örmény állam védelmét” a nemzetközi szervezetnek „a béke és igazság [elérése] érdekében szükséges általános kötelességei” közül az elsőként definiálta,⁴⁷ a következő években „semmi komoly [lépést] nem tettek afelé, hogy segítsék az örményeket nemzeti otthonuk felépítésében” – amint azt Fridtjof Nansen 1927-ben megállapította.⁴⁸

A végső kérdés: menekültek vagy migránsok voltak-e az I. világháborút követő népességmozgások és lakosságcserék következtében otthonát elhagyni kényszerülő emberek (magyarok, bolgárok, örmények, oroszok stb.) százezrei? Az 1920-as évek során a nemzetközi intézmények és jog csupán a hontalan örményeket és oroszokat, majd később hontalan törökök és „asszírok” csoportjait ismerték el menekültekként, a számtalan egyéb menekültcsoport pusztán a bevándorlók meghatározásának volt megfeleltethető.

⁴⁷ Report by the Secretary-General to the First Assembly of the League on the work of the Council. Archiwum Akt Nowych (Új Iratok Levéltára, Varsó), Archiwum Jana Paderewskiego, Pórządkí obrad, stenogramy posiedzeń, sprawozdania z prac organów Ligi Narodów, druki urzędowe. 872. mappa. 30-58.

⁴⁸ League of Nations. Extract from the Minutes of the Twentieth Meeting of the Eighth Ordinary Session of the Assembly (September 26, 1927). Speech by Dr. Nansen. MNL OL K78 43/XIII-7. [Eredeti iktatási szám: C.L.150.1927.IV. Annex.]

Felhasznált levéltári források

Központi Állami Levéltár, Szófia, Bulgária. (Централен държавен архив, ЦДА). KMF 24/891/3; 176/10/459; 176/10/459; 176/10/459; 176/10/459.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL). Fond K28; K78; K84; K107.

Örmény Nemzeti Levéltár, Jereván, Örményország. (Հայաստանի ազգային արխիվ, ÖNL). Fond 430/1/1237; 430/1/1259; 430/1/1314; 430/1/1314.

Felhasznált irodalom

A menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi genfi Egyezményt és az ahhoz tartozó 1967. évi New York-i Jegyzőkönyvet kihirdető 1989. évi 15. törvényerejű rendelet. *Magyar Közlöny* 1989/60. 1034–1045.

Barnett, Laura: Global Governance and the Evolution of the International Refugee Regime. In: *International Journal of Refugee Law*, 2002, 2-3 (14). szám, 238-262.

Buergenthal, Thomas: *Nemzetközi emberi jogok*. Budapest, Helikon, 2001.

Clogg, Richard: *Minorities in Greece: aspects of a plural society*. London, Hurst & Co., 2002.

Convention on Asylum, 20 February 1928, <http://www.refworld.org/docid/3ae6b37923.html> [letöltve: 2016. november 19.]

Convention on the Status of Aliens. In: *The American Journal of International Law* 1928, 3 (22). szám, 136-138.

de Andrade, José H. Fischel: On the Development of the Concept of 'Persecution' in International Refugee Law. In: *Brazilian Yearbook of International Law*, 2008, 3 (2). szám, 114-136.

- Fullerton, Maryellen: The Intersection of Statelessness and Refugee Protection in US Asylum Policy. In: *Journal on Migration and Human Security*, 2014, 3 (2). sz., 144–164.
- Grinnell Mears, Elliot: *Greece today. The aftermath of the refugee impact*. Stanford, Stanford University Press, 1929.
- Галас, Марина: *Россия, которая «самой себе была Лигой Наций»: правовой статус, политическая, социально-экономическая, идеологическая адаптация российских эмигрантов, беженцев, ремигрантов*. Москва, 2011.
- Hathaway, James C.: *The rights of refugees under international law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- Herczegh Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.
- Huntford, Roland: *Nansen – the explorer as hero*. London, Duckworth, 1997.
- Hurwitz Agnes: *The collective responsibility of states to protect refugees*. Oxford, Oxford University Press, 2009.
- Kránitz Péter Pál: Az új otthon. Örmény menekültek Magyarországon az örmény népirtás után. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Budapest–Leipzig, 2013. 104–108.
- Kránitz Péter Pál: Orosz és örmény menekültek és a menekültügy az I. világháborút követően Kelet-Európában, különös tekintettel Magyarországra. In: *Világtörténet*, 2015, 3 (37). szám, 461–483.
- Kránitz Péter Pál: Repatriáció vagy deportálás? A népszövetségi menekültügy kitelepítési gyakorlata az I. világháborút követően Délkelet- és Kelet-Közép-Európában. In: Bojtos Anita [et al.] (szerk.): *Studia Varia*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2016. 401–415.
- Kránitz Péter Pál: Survivors, asylum-seeking and repatriation: the case of Armenian refugees in Constantinople. In: *Patmut'yun yev Hasarakagitut'yun: Taregirk'*, 2015, 1 (1). sz., 88–100.

Lamm Vanda: Egy konferencia, amely békét akart (100 évvel az első hágai békekonferencia után). In: *Van és legyen a jogban. Tanulmányok Peschka Vilmos 70. születésnapjára*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1999, 155–177. (Jog és Jogtudomány 16.)

League of Nations, Arrangement Concerning the Extension to Other Categories of Certain Measures Taken in Favour of Russian and Armenian Refugees, 30 June 1928, League of Nations, Treaty Series, 1929; 89 LoNTS 63.

League of Nations, Arrangement Relating to the Issue of Identify Certificates to Russian and Armenian Refugees, 12 May 1926, League of Nations, Treaty Series Vol. LXXXIX, No. 2004.

League of Nations, Arrangement Relating to the Legal Status of Russian and Armenian Refugees, 30 June 1928, League of Nations Treaty Series, Vol. LXXXIX, No. 2005.

Macartney, Carlile Aylmer: *National States and National Minorities*, London, Oxford University Press, 1934.

Menekültek, hazatérők és belső menekültek elleni szexuális és nemi alapú erőszak. Megelőzés és a következmények kezelése – Irányelvek. Budapest, ENSZ Menekültügyi Főbiztosság Magyarországi Képvisellete, 2003.

Monfosca, Enrico: *Le Minoranze Nazionali contemplate dagli Atti internazionali*, Firenze, Vallecchi, 1928.

Nemesi Attila László: A nyelv a nyilvánosságban: versengő és társdiskurzusok. In: *Replika*, 2015, 6 (95). szám, 153–167.

Noel-Baker, Philip: *Nansen's Place in History*. Oslo, Universitetsforlaget, 1961.

Rózsa Mihály: A Népszövetség menekültügyi tevékenysége. In: *Századok*, 1 (121). sz., 134–154.

Simpson, John Hope: *The Refugee Problem*. London, Oxford University Press, 1939.

Tóth Judit: *Státuszjogok*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2004.

OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa, United Nations, Treaty Series, No. 14691.

Whittaker, David J.: *Asylum Seekers and Refugees in the Contemporary World*. London – New York, Routledge, 2006.

2002. évi II. törvény az Egyesült Nemzetek Szervezete keretében New Yorkban, 1954. szeptember 28-án létrejött, a Hontalan Személyek Jogállásáról szóló Egyezmény kihirdetéséről.